

„Mindez nyilván sosem hangzott el így...”

SOMLYÓ GYÖRGY KÉT KÖNYVÉRŐL

Ez az *első regény* már ebben az egyszerűsítő meghatározásformájában is rendhagyó. Nem úgy első, hogy a költői életmű szuverén építője kilépne... honnét tehetné! mi *végre!* hanem első, ahogy a napszakok s az évszakok s minden ilyen. És rendhagyó, mert nem hagyja el azt a költői rendet, mely mechanizmus nélkül formálódik Somlyó újabb évtizedeiben, s már a serdülőkor éveiben (hogy e regény-nél messzebb ne kalandozzunk) alakulhatott. Ahogy a zene, az igazi, teljes hang nem üt ki jelenségéből, bármint *üssön ki* — ha szabad ilyen konkrétan fogalmazni zenéről —, és mégis rend nélküli *egyben* (a rendben), mert elhagy minket, mert ismétелhetetlen —, valahogy így írt igazi regényt Somlyó, illékony állagú, épp nem a *legmegfoghatóbb* részeinek, elemeinek valóságát őrző prózát, épp nem prózaiságát őrző „történetet”; s *épp* a csak elvben létező, mintegy álomhatáron mozgó kétféleségében ez az Árnyjáték csak egyetlen valósághoz hú: a sajátjához. Ez az írói (költői) maximum bizonynyal a részletes elemzés aprólékoskodó értékítéleteinek sorára vár, csak arra méltán; virágszerű arnyjáték ez, melyet eleveenségében érintgetni hiábavalóság. A barátok örök elválásának küszöbe *nincs*, mert az elválás tudatában semmivé oszlanak azok a szobák, amelyek közé ékelődhetne. De az ék nem elválasztó, valamint nem ékítő; és az Árnyjáték ékessége nem *külön* szín, nem a halálé vagy az elképzелhetetlen (az ilyen elválás tudatában „elképzелhetetlen jó”) életbenmaradása; Somlyó mintha itt válna Orfeusszá, aki nem egy személyt, hanem egy személy *regényét* perelné vissza az alvilágtól, itt válik örök barátta a regény két főalakja, itt lesznek mindannyiunk barátjává: regényalakká. A regény *alakjává*. Ez a metamorfózis, mely *túlmutat* — szükségképp! mert létrejötte másképp nem képzелhető —, ez a biológiai létezésen túl *mutató*, látványon túl láttató szövedék, ez az átalakulásszövet, melynek nincs kóros fenyegettetése, mely nem lehet áldozata immár az elburjánzásnak, ez a jelenség és anyag, ami Somlyó könyve, egyszerre kalauzol *kétfelé*. Nem ezer irányba és végtelen irányba, ahogy a költészet előjoga. Somlyó felnőtt a regény földadatához is, azáltal, hogy nem korlátozhatta őt e műfaj sem. Az emberi szervezet ökonómiaja: pusztulás-gazdaságtan; de az a kór, amelyet a főalak hordoz, amelynek ellenemléket *állít* újra meg újra, s nem úgy, hogy az állítólagos „alhasi vérbőség” legyen, tünetokozóként, a lényeg, az a kór a túltengés tragikus tanulmányanyagát szolgáltatja. Eleve ségtanulmány ez az *Arnyjáték*, telt-ségtúdium oly körből, melyet írói tollak érintői irodalmunkban súrolni is alig merészeltek. De engem ez a témarész érdekelt a regényben a legkevésbé; Somlyó merészségét magam sem az ilyen újszerűségben vélem fölfedezni. Az elemek örök egymásbatorlódása, melyből az események oly tragikus véglegességgel állnak ki: ez már egy szokványosabb szint, de — míg irodalom a világirodalom! — megkerülhetetlen. A dolgok olümposzi rendjébe vetett hit omlik össze ebben a könyvben (mint már előtte s majd még utána: számtalanban), és a széthullás jelentőségteljes anyaga kezd új sugárzást. Így, a költészetet őrizve és meghaladva, majd a regény szétziláló megvalósulásából ismét a poézishez visszatérülve alkotja meg Somlyó — szinte „a szemünk láttára” — pályája egyik legjelentősebb művét; a piramis alapját rakja le, csak irodalmi formában *utólagosan*, mert mindvégig azt az érzést keltheti olvasójában: ez mind így volt egyszer... s továbblépve a Nagy Mester, Füst Milán nyomdokán, s haladván a megteremtésre váró közegben, a *valóságos* regény, a létezés mindig szétnyíló s bármi mögött összezáruló elemében, kalauzol, mint mondotuk, kétfelé ez a rendhagyó regényíró. Vezet a kalandokon át, melyekről maga is csak velünk egyidejűleg értesül, s így a modernség feltétlen parancsát teljesíti, nagyon tisztán; s bár szent neki ez a parancs, átlép minden konzekvenciáján, s állít egyszerű emberi emléket barátja szerelmeinek csakúgy, mint szerelemnél többet

jelentő kötődése, a Mű-Alkotás barátjának. Ez az a kilépés, mely a továbbélés rend-
hagyó alakjai mellett tesz hitet; s teszi akár akkor is, ha önváddal (melyet majd
elfelejt, mert mind elfelejtjük) lép ki „a maga életébe”, s teszi, ha tud is „a késő
esti város mindezzel mit se törődő forгатagá”-ról. Mert „mindez nyilván sosem...”
S hozzáteszi: „hacsak...” (Magvető, 1977.)

*

Kötődést jelez a másik friss — ebben a formájában új — Somlyó-kötet címe is.
„A költészet vérszerződése”: idézőjelet kér, mert idézet. Kétszeres, háromszoros, ha
úgy akarjuk. Idéz, mert költöket; kétszeresen, mert árnyakat; háromszorosan, hisz
ez a gyűjtemény az árnyidőzés ismétlése, próbája. Ki tudja, mi bátrabb dolog: ha
szó szerint újraközöljük vagy ha úrnek fogjuk fel s *újra kitöltenénk* hajdani próbál-
kozásainkat, az esszéket, melyek, önmaguk nevének is ellentmondva, meglétük
ismétlődésével túlon túl rögzítenek. Magam az újraköltés híve vagyok, ezért tisztelem
a másik eljárás mód merészségét. Somlyó esszéinek új gyűjteménye megannyi
új és új fénytörést kínál, a változó elrendezés varázslatát. Itt még a talár sem
okvetlen levetendő, ha nem sámánkodó; és a „racionalista” Somlyótól mindig távol
állt a misztifikálás. Saját személyének valóságát megannyiszor az esszé terébe
állítva, vállalja a legnyíltabb szubjektivitást: nem is a vallomását, hanem a meg-
értését. Kosztolányi mondja: „Szemedben éles fény legyen a részvét...” A somlyói
megértés más; bár lényege rokon korszakból is ered, mint Kosztolányi nézéséé. Itt a
költészet iránti részvét helyett a költészetre vetített éles fény bármely színűsége a
legfontosabb. (S a zene, a festészet, a többi művészet sem másképp: költészetként
él itt; Somlyó példaszerűen érzékeny a „legszűkebb” világon kívüli világokra.)
A fény spektrumának nem elsősorban tágítása, inkább érzékenyítése a somlyói
esszé szerkezeti jellemzője. Somlyó hisz a költészet fentebb említett parancsában;
csak a rimbaut-i alaphelyzet csúszott ki közben az évszázad alól. Így válik küz-
delemmé a művészlény belső evidenciája; mint mindig, ha alkotásról mostanság
szólni merünk. Somlyó az alkotást — hiszem magam is, a magam módján ismét más
alapról — „szentnek”, feltételnek tekinti, ugyanakkor... Még pontosabb, ha így
mondjuk: „ugyanakkor tekinti, mint...” Igen, ez a pontosabb meghatározás. Ugyan-
akkor, tehát egyidejűleg látja azokkal a dolgokkal, amelyek... mintha nem is
lennének úgy igazán, ha nem integrált részei az alkotásnak. Ilyen rövid foglatban
(mert még azt sem merem feltételezni, hogy ez a bemutatás igazán háromdimenziós
lenne!) talán ennyit erről a nagy gazdagságot sejtető könyvről. A sejtetés, egyéb-
ként, nem kenyere az esszéírónak, és ez a Somlyó-esszének nagy érdeme. Világos
beszéd, mely megtúr csaknem minden bonyolultságot; és a maximális érzékenység,
mely feltételezi a világos beszédet. Ha elcsúszás van bárhol az esszétörekvésben, itt
található. Mondhatni, ez az eszményi elcsúszás, mely épp annyit láttat, ami a to-
vábbi próbálkozások ösztönzője lehet. *Csaknem* minden bonyolultság: mert az esszé-
író (mint Somlyó teszi, helyesen!) csak hagyja meg az olvasó jogát a *mag*a össze-
tetttségéhez; de világos legyen a beszéd, mint itt, hogy — tudván, *kit* olvasunk —
próbáljuk jobban tudni, kik is vagyunk. (Az esszékötet a *Szépirodalmi Kiadónál*
jelent meg.)

TANDORI DEZSŐ

Bertha Bulcsu: A Teimel villa

Látszólag inkább hosszabb történetet ígérő: regényre valló, s ezért talán nem
is a legjobban megválasztott cím, mert valójában egy novelláskötetet lesz hivatott
felidézni majd az emlékezetünkben. Bertha Bulcsu termékeny író. Regényei mellett